

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא

עבודה חינוכית-טיפולית עם בני נוער בסיכון ובמצוקה

**האינטרנט כחשאב לעבודה עם נוער בסיכון:
עמדות של נוער בסיכון ונוער נורמטיבי כלפי
השימוש באינטרנט**

אורית מנור-מולדון ושלמה רומי

תדפיס מתוך גיליון 29

תמוז תשס"ט - יוני 2009



האינטרנט כמשאב לעבודה עם נוער בסיכון: עמדות של נוער בסיכון ונוער נורמטיבי כלפי השימוש באינטרנט

אורית מנור-מולדון ושלמה רוזי

תקציר

מטרת המחקר הנוכחי הייתה לסקור שימוש באינטרנט של בני נוער בכלל ושל נוער בסיכון בפרט, לבחון את ההבדלים במידת תפיסת המסוגלות העצמית שלהם ואת ההבדלים בעמדותיהם כלפי השימוש באינטרנט לצרכים שונים, כגון: יעוץ, קשרים חברתיים והרחבת תחומי עניין. המדגם כלל 101 נבדקים שנחלקו לשתי קבוצות מחקר: קבוצת המחקר העיקרית הייתה נוער בסיכון המצוי בקשר טיפולי, בליווי או במעקב ביחידות לקידום נוער או בקשר עם נידודת "ילדי הלילה". קבוצת ההשוואה הייתה של נוער נורמטיבי וכללה בני נוער הלומדים בבתי ספר תיכוניים באזור המרכז. לנבדקים הועברו שאלונים בתחום הדמוגרפי וכן שאלונים להערכת המסוגלות העצמית ולאופן השימוש במחשב.

ממצאי המחקר הצביעו על הבדלים בולטים בין קבוצות המחקר ברקע הדמוגרפי ועל כך שתחושת המסוגלות העצמית של בני הנוער בסיכון הייתה נמוכה מזו של בני נוער נורמטיבים. עם זאת לא אוששה השערת המחקר המרכזית, אשר הניחה כי נוער נורמטיבי ישתמש באינטרנט יותר מאשר נוער מנותק. לא נמצאו הבדלים בין שתי הקבוצות הנחקרות ברמות המובהקות של המתאמים שנמצאו בצרכים לשימוש באינטרנט, וכן לא נמצאו הבדלים מובהקים בין התכנים שאותם מחפשים בני נוער נורמטיבים לבין התכנים שמחפשים בני נוער מנותקים. על פי ממצאי המחקר נראה כי הנוער המנותק הצטרף זה מכבר לעולם הווירטואלי ומשתמש בו בתדירות גבוהה. משמעויות הממצאים ויישומם יידונו לאחר פירוט ממצאי המחקר.

מילות מפתח: נוער בסיכון, נוער נורמטיבי, האינטרנט כמשאב חברתי

מבוא

ההתפתחות המהירה של רשת האינטרנט היא אחת התופעות המרתקות המאפיינות את עידן הידע בעשור האחרון. תרבות המחשוב הפכה לחלק בלתי נפרד מעולם הילדים והנוער; המתבגרים בני ימינו הם דור ה"רשת" ומשתמשים באמצעים דיגיטליים כדי לפתח ולבסס את תרבותם. הטכנולוגיה הממוחשבת מאפשרת לחרוג מהמסגרת שיצרה המערכת הממוסדת ולעקוף את הזרם המרכזי בכל מדינה, והיא הפכה לכלי המאפשר למשתמש בו להרחיב את עולמו. השימוש באינטרנט יוצר מצב דיאלקטי: מחד גיסא הוא משמש אמצעי מניפולטיבי בידי מעטים בעלי הון, מאידך גיסא, הוא כלי בעל פוטנציאל חיובי אדיר התורם להפצת ידע בקלות ובמהירות על פני כדור הארץ כולו. האינטרנט מחבר בין אזורים נידחים ברחבי העולם לבין המרכזים הגדולים, הוא חושף ומגלה, והוא מבטל מחסומי זמן, מקום ותרבות (דגני, 2007). קשרים חברתיים באינטרנט, שהם תופעה חברתית חדשה, הם חלק בלתי נפרד מחיי בני הנוער כיום. האינטרנט מהווה סביבה חברתית מסוג חדש, המסוגלת ליצור קבוצה וירטואלית – קבוצה בעלת עניין משותף הדנה בנושאים בתחום העניין. בקבוצה שכזו, קשה ליצור יחסים קרובים בין אנשים, ואין בה כל נטילת אחריות, שהרי המתקשרים הם אנונימיים (ווינברג, 2001). באינטרנט קיימים אתרי היכרות שונים וציטים, המאפשרים רב-שיח עם מספר בלתי מוגבל של אנשים אשר נכנסים לאתר, פורומים, קבוצות דיון ועוד. כל אלה הן קבוצות חברתיות וירטואליות, ומתפתחים בהן דפוסי התנהגות גמישים ובלתי מחייבים. המתקשר יכול להצטרף אל הקבוצה הווירטואלית ולנטשה כל אימת שיחפוץ בכך; איש אינו מכיר אותו, איש אינו יודע כיצד הוא נראה, ובשל כך ביכולתו להחליף זהויות – להגדיר עצמו כבן המין האחר, להצהיר על גיל בדוי וכדומה. בני הנוער נמשכים לקשרים חברתיים באינטרנט כיוון שיש להם צורך חברתי חזק ליצור קשרים, והמרחב ברשת מאפשר להם להתנתק מהסביבה הטבעית שלהם (הבית, השכונה, בית הספר) ולהגיע למקומות אחרים, למצוא אנשים שמקבלים אותם, להחליף זהויות ולממש פנטזיות.

לבני נוער יש כיום נגישות למחשב הן במסגרות הפורמליות והן במסגרות הלא פורמליות, וכיוון שכך, האינטרנט הפך לכלי בשימוש נרחב, והשימוש בו מתרחב מדי יום. על פי התאוריה של אריקסון (1966), אחת המשימות העיקריות בהתפתחות בגיל ההתבגרות היא גיבוש הזהות העצמית. המתבגר מגבש את זהותו על ידי התנסות בזהויות שונות. קשר חברתי שנוצר במסגרת האינטרנט מאפשר שמירה על אנונימיות, וזו מאפשרת לפרט חופש מוחלט בהצגת עצמו. בדרך זו המתבגר יכול להתנסות בזהויות שונות מבלי לשנות התנהגות בפועל (זיו וזיו, 2001).

מחקר זה נועד לסקור שימוש באינטרנט של בני נוער בכלל ושל נוער מנותק בפרט, ולבחון אם יש הבדלים בעמדותיהם כלפי השימוש בו לצרכים שונים, כגון: ייעוץ, קשרים חברתיים והרחבת תחומי העניין. קבוצת המחקר הייתה נוער בסיכון, כלומר בני נוער המצויים בקשר טיפולי, בליווי או במעקב ביחידות לקידום נוער או בקשר עם נייודות "ילדי הלילה" של עמותת עלם. קבוצת ההשוואה, הקרויה כאן "נוער

נורמטיבי", כללה בני נוער הלומדים בבתי ספר תיכוניים באזור המרכז. בשתי הקבוצות טווח הגילים הוא 14–18.

מחשבים ואינטרנט בקרב צעירים

לאינטרנט שני פנים – מחד גיסא זוהי טכנולוגיה מודרנית, מתקדמת, יעילה, ידידותית, עשירה ומגוונת ובעלת ערך מעשי רב, טכנולוגיה המאפשרת לאנשים גישה ישירה למשאבי מידע רבים ולהתקשרות בין-אישית. מאידך גיסא, רשת האינטרנט עלולה להוביל להפנמת רעיונות אנטי-נורמטיביים או ללמידת חומר מושחת ומזיק. כמו כן השימוש באינטרנט עלול לגרום למתחים ולמשברים במשפחה, להיסחפות למשחקי הימורים וכן להפצת שמועות ורכילויות במטרה לפגוע באנשים (ברק, 2000).

מחקרים רבים בדקו את ההשלכות החברתיות של המהפכה הדיגיטלית על בריאותו הנפשית של היחיד ועל טיב היחסים הבין-אישיים שלו. יש הרואים באינטרנט טכנולוגיה בעלת השלכות פוטנציאליות להתמכרות (Griffiths, 1999), בדידות חברתית (Kraut et al., 1998) וחוסר מעורבות בהתנהגויות חברתיות (Funk & Buchman, 1996). לפי גריפיתס, שימוש שכיח באינטרנט אטרקטיבי ליחידים אשר אינם מעורבים בפעילויות חברתיות, מי שחייהם החברתיים מוגבלים והם חסרי ביטחון מבחינה חברתית. אפשר לראות בשימוש באינטרנט פעילות פנאי אשר תופסת את מקומן של פעילויות פנים אל פנים (Kraut, 1998); הזמן שאנשים מקצים לאינטרנט יכול לבוא במקום זמן שהם משקיעים ביחסי שכנות, במעורבות קהילתית וביחסי גומלין עם חברים (Kraut et al., 1998). לעומתם, אחרים רואים באינטרנט רשתות מחשב המחוברות בין בני אדם ומכונות רשתות חברתיות. ולמן והמפטון (Wellman & Hampton, 1999), גורסים כי האינטרנט משקף את מגמת העולם המרושת (networking) ההולכת ומתפתחת, וכי האינטרנט מגביר את המעבר לרשתות ולהתרחקות מקבוצות. האינטרנט מאפשר לאנשים לצאת מהקופסה, הן לצורך יצירת קשרים והן לצורכי רכישת מידע.

הדו-שיח והרב-שיח המתנהלים באינטרנט מאפשרים ואף עשויים להאיץ את בניית ה"אני" של המשתתפים (Kupferberg & Green, 2005) ולהעשיר את המציאות הפנימית שלהם. באמצעות יחסי גומלין אלה, המתקיימים אמנם בעיקר באינטרנט, אך גם באמצעות הטלפון והמסרונים (SMS), ומבוססים על משוב אישי או המוני, מושהה או מייד, מתפתחות תובנות חדשות ומהירות. תהליכי השיח בגיל ההתבגרות הם מכריעים לפיתוח הזהות הפסיכו-חברתית, הנוצרת בין היתר בפגישות ובהתנסויות בין-אישיות, אשר מסייעות להגברת המודעות העצמית. המפגשים ברשת מזמנים לילדים ולנוער השתקפות עצמית, חיקוי אחרים משמעותיים רבים ומגוונים יותר והזדהות עמם, דבר המסייע בגיבוש הזהות האוטנטית והבוגרת (גריין, 2002).

במחקר שנעשה בארצות הברית נמצא כי בני נוער המצויים במאבקים ובקונפליקטים עם הוריהם או בני נוער במצב חברתי קשה, משתמשים באינטרנט ליצירת קשרים חברתיים יותר מאשר בני נוער שאינם מצויים במאבקים. קשרים חברתיים דרך

האינטרנט עשויים להיות מקור לתמיכה ולעידוד בקרב בני נוער שמתקשים לעשות זאת בחיי היום יום שלהם (Wolack, Mitchell & Finkelhor, 2003). בשונה מפעילות חינוכית-פורמלית ובלתי פורמלית כאחד – הפעילות באינטרנט מתנהלת ללא השגחת מבוגרים. ילדים וצעירים יוצרים עולם של לשון ותוכן משלהם ללא פיקוח, עולם שלרוב אינו מובן למבוגרים. אם במציאות מצווה ההורה לשמור ולהגן על ילדיו, בעולם הווירטואלי רוב הילדים והצעירים מתהלכים ללא הגנה. כל הדלתות פתוחות, ילדים נכנסים ללא אישור, ליווי או כלים להתמודדות לאתרי פורנו, סמים ואלימות, עבריינות מינית או אידאולוגיות מטורפות. מבלי שהחברה שמה לב, הפכה רשת האינטרנט לגורם בעל השפעה חזקה על ילדים ובני נוער ודחקה את בית הספר והבית למקום שני (גרין, 2006). במחקר שנערך בישראל (Mesch & Talmud, 2003) נמצאו פערים מגדריים, מעמדיים ולאומיים בנגישות לאינטרנט. המחקר, שנעשה בקרב מתבגרים (גילי 13–18), העלה כי בנים משתמשים באינטרנט יותר מבנות (66.2% לעומת 51%) ויהודים ישראלים יותר מערבים ישראלים (62.9% לעומת 37.1%).

אחד העיסוקים העיקריים בגיל ההתבגרות הוא קשירת יחסים חברתיים, הכוללים יחסים עם קבוצות הגיל, בני המין השני והמשפחה (זיו וזיו, 2001). בתחום זה, הרשת פותחת בפני בני הנוער אפשרויות להרחבת הקשרים אל מחוץ למעגל המשפחתי. השימוש ברשת מאפשר לבני הנוער להיות ספונים בביתם ועם זאת "לצאת מהבית" יציאה וירטואלית. הם יושבים מול המחשב, משוחחים עם בני גילם, מתנתקים מהוריהם ומתרכזים בעצמם וביחסייהם עם אחרים (סואן, 2005). זהו תהליך האינדיווידואציה – גיבוש הזהות העצמית – שהוא נחלתם של בני הנוער בגיל ההתבגרות (Blos, 1967). השימוש באתרי הפטפטט (chat) מאפשר גם משחק תפקידים גמיש יותר מאשר מפגשים פנים אל פנים, וזאת באימוץ זהויות בדויות שונות (Grohol, 1998).

התקשורת המקוונת מאפשרת שמירה על אנונימיות בכל הקשור לזהותו השמית של המשתמש או לפרטים מזהים אחרים. משתמשי אינטרנט רבים, במיוחד בסביבות מקוונות שבהן הקשר הוא עם זרים, משתמשים בכינוי ("ניק", קיצור של nickname). בני נוער רבים נוטים ליצור כינוי שיש בו לא רק מהיחודי והשונה, אלא הוא כולל רמז (אמתי או שקרי) על גילם, אישיותם, מצבם הנפשי, מקום מגוריהם או חזותם. למשל: "מתוקהלה", "שחור בלב", "יוסי16", "עיניים כחולות", "רגיש וחם", "בלונדינית סוערת". האנונימיות מחזקת אצל המשתמש את התחושה שהוא חופשי לנהוג כרצונו, ללא חשש מממן דין על התנהגות "לא ראויה" מצד אחד ועל גילוי חולשות ורגישויות (העלולות לפגוע בתדמיתו), מצד שני. למעשה, פועל כאן תהליך של הסרת עכבות, שבו משתחררים מעצורים כדי לנהוג בצורה אותנטית יותר, על פי תווי אישיותו של המשתמש ותכונותיו הבסיסיות (Bargh, Fitzsimons, 2002; McKenna, 2003; & McKenna, 2003). יש להדגיש כי לאנונימיות אין למעשה ערך אובייקטיבי אמתי, שהרי יש דרכים לחשוף את זהות

המשתמש או פרטים עליו, דבר הקורה תדיר. מה שקובע את התנהגות המשתמש ומשפיע עליה הוא התחושה הסובייקטיבית של פרטיות, האמונה שהוא אנונימי ושלא ניתן לזהותו (ברק, 2006).

הגורמים המהווים תמריץ ומשיכה לאינטרנט הופכים להיות דפוסים התנהגותיים שמאפיינים בני נוער רבים, כלומר נוצר "מעגל קסמים" שבו החוויה מחזקת את הנסיבות שהביאו להתרחשותה והופכת אותן לתוצאות מועצמות שלה. לדוגמה: אם קלות השימוש והשעשוע בשפה היו תמריצים לשימוש בתקשורת המקוונת, השימוש הנמרץ בתקשורת המקוונת העצים אימוץ של שפה "משובשת" וגרם להכללתה בסביבה הלא מקוונת; אם האנונימיות משכה לרשת, הועברה הכללה זו של הסרת עכבות לסביבה החברתית הלא מקוונת, מה שמתבטא בהעצמה של בוטות מילולית (אך גם בגילויי עזרה הדדית). הרשת מהווה אם כן לא רק סביבה חברתית מקבילה, היא גם חממה לטיפוח דפוסי התנהגות, פיתוח עמדות וערכים, אימוץ סגנונות חשיבה והתבטאות ולמידה חופשית של תכנים מגוונים. בשל אופייה הפתוח, בשל חוסר הפיקוח ובשל ריבוי האתרים והתכנים, בני נוער עשויים לזכות בתרומה חיובית להתפתחותם האישית מחוויותיהם באינטרנט (למשל: קבלת תמיכה בעת מצוקה רגשית, עזרה בלימודים וצבירת ביטחון עצמי באינטראקציות חברתיות), אך הם עשויים גם להיות מושפעים לשלילה על פי אמות המידה התרבותיות המקובלות (למשל: להיחשף לתכנים מזיקים, להיסחף לשימוש רב עד כפייתי ברשת ולהסתכן בהפיכה לקרבן רמאות וניצול) (Gross, Juvonen & Gable, 2002).

ברשת נוצרה סביבה חברתית מקבילה בעלת אפיונים תרבותיים ייחודיים, ובני נוער רבים מבליים בה את זמנם בעיסוקים רבים ומגוונים. השתחררות מכבלי החוקים הנוקשים של הדקדוק והאיות היא מניע לשימוש ברשת, המשקף מרד מתבגרים מצד אחד והשתעשעות מצד שני. עצם ההתרגלות לסוג זה של שפה והחזיק והמעמד הנורמטיבי שהיא מקבלת בסביבה המקוונת, הופכים אותה לעניין "תקני" וטבעי. הסרת העכבות, הביטחון העצמי הגובר, התחושה של פרטיות וסודיות, החוויה של אי-מתן דין וחשבון על מעשים, הבריחה הקלה, ההרגשה של "שווה בין שווים" – כל אותם גורמי מוטיבציה ומשיכה להצטרפות ולשימוש גובר בתקשורת המקוונת, משפיעים על אפיונים אישיותיים של מתבגרים ומגבירים אותם, הן לחיוב והן לשלילה – מצד אחד, מתרחשת העצמה של מאפיינים חיוביים, כגון: חשיבה בוגרת, ידע וביטחון, פתיחות ועזרה לזולת; מצד אחר, מתחזקים מרכיבים אישיותיים בעייתיים, כגון: ביטחון עצמי מופרז, קלות ראש וזלזול, ציניות, חוסר מחויבות, שקרנות ובוטות (ברק, 2006).

האינטרנט בגיל ההתבגרות

גיל ההתבגרות הוא תקופה אינטנסיבית מן הבחינות הרגשית, החברתית וההתפתחותית. בתקופה זו מתרחשים שינויים מהותיים בארבעה תחומים עיקריים: בתחום הגופני – גדילה ובשלות מינית; בתחום הקוגניטיבי – מעבר מחשיבה

מוחשית קונקרטית לחשיבה מופשטת; בתחום הרגשי – פיתוח וגיבוש זהות אישית ופרידה מההורים; בתחום החברתי – חיפוש ומציאת קבוצת התייחסות חדשה כמקור לביטחון ולתמיכה במקום ההורים ודמויות סמכות מבוגרות אחרות (ארהרד ואל-דור, 1990). זוהי תקופה של ניגודים קיצוניים, שבה בני נוער חפצים בעצמאות ובחופש ורוצים שיניחו להם לנפשם, אך במקביל הם מבקשים את חברת האחרים עד כדי תלות בתשומת לבם, ואף מחפשים הדרכה באשר להתנהגות הנכונה (Magen, 1998). ניתן לקבוע כי כחלק מהשינויים התרבותיים המהירים של תקופתנו, המתבגרים כיום נאלצים להתמודד עם עולם חברתי המאיים על התפתחותם ועלול לפגוע בה (Garabino, 1995). איום זה מתבטא בין השאר במה שמכונה "סביבה חברתית רעילה" (social toxic environment), סביבה שיש בה אלימות, עוני ולחצים כלכליים אחרים על הורים וילדים, רוע לב שאליו נחשפים בעיקר באמצעות התקשורת, ייאוש, ניכור, היעדר יציבות משפחתית ועוד. כאשר הסביבה נעשית רעילה, ילדים ונוער נפגעים ראשונים, כיוון שעדיין אין להם הכלים הנפשיים הנחוצים להתמודדות. ככל שאותם ילדים ובני נוער צוברים גורמי סיכון התפתחותיים רבים יותר, כך מידת ההשפעה של הרעילות החברתית מתפתחת במהירות ובדרמטיות רבות יותר, בעיקר בתקופה זו שבה תופסת החבורה, קבוצת השווים, מקום מרכזי ואף חשוב יותר מהבית. (אליצור, טיאנו, מוניץ ונוימן, 2002).

בני הנוער הגדלים בסביבה דיגיטלית מסתדרים לרוב טוב יותר מהוריהם בסביבה זו, ולא פעם עולים עליהם בהכרת היישומים החדשים (Tapscott, 1998). בני הנוער מפנימים את הפוטנציאל הטמון באינטרנט – הם נלהבים, סקרנים ומציבי אתגרים, והם מבקשים להטביע את חותמם על העולם; הם כבולים פחות מהמבוגרים למנגנונים הפורמליים ופתוחים יותר מהם לפעילות חברתית בלתי פורמלית. המפגש עם טכנולוגיות חדישות אלה ניכר במהירות וביעילות שמפגינים בני הנוער בשלושה מישורים הבונים תודעה: התוך-אישי (intrapersonal), הבין-אישי (interpersonal) ותחום נוסף, הטראנס-אישי (transpersonal). התחום הטראנס-אישי מתייחס לחוויות שבהן תחושת הזהות או ה"אני" מתרחבת מעבר לאינדיווידואלי, במטרה להקיף היבטים רחבים יותר של האנושות, החיים, הנפש והיקום (גרין, 2006).

על פי התאוריה של אריקסון (1966), אחת המשימות העיקריות בהתפתחות בגיל ההתבגרות היא גיבוש הזהות העצמית. המתבגר מגבש את זהותו על ידי התנסות בזהויות שונות. קשר חברתי שנוצר במסגרת האינטרנט מאפשר שמירה על אנונימיות, וזו נותנת לפרט חופש מוחלט להציג את עצמו בזהויות שונות מבלי לשנות התנהגות בפועל (זיו וזיו, 2001). אריקסון (1988) טוען כי התפתחות בריאה של האדם כרוכה בהצטברות של פתרונות לדילמות חשובות בשלבים שונים של החיים. הדילמה העיקרית של גיל ההתבגרות היא זהות אל מול בלבול בזהות. הצעיר מצוי בתהליך של חיפוש זהות אישית, והדור המבוגר כבר אינו מספק לו את הדגם היעיל. המתבגר, שעלול לדחות את עולם המבוגרים, ייעזר בקבוצת השווים לחיפוש אחר זהותו ואחר תשובה לשאלתו "מי אני?" התשובה לשאלה זו תלויה

במשוב החברתי מקבוצת השווים. כיוון שהדרך הנוחה ביותר לרכוש זהות היא תוך מגע עם דמות משמעותית, עשוי המתבגר לעבור תקופה שבה הוא מעורב כמעט באופן כפייתי בפעילות של בני גילו.

מחקרים מצאו שככל שהגיל יורד כך גדל השימוש באינטרנט, ומתבגרים משתמשים באינטרנט יותר מכל קבוצת גיל אחרת (Kraut et al., 1998; Mesch, 2001). לעולם המחשבים היום יש השפעה עצומה על בני הנוער. המחשבים האישיים הם אמצעי תקשורת המהווה גורם משיכה לבני נוער רבים הזקוקים לאינטראקטייה חברתית. יתרונו של המחשב בהשוואה לטלוויזיה הוא בהדדיות, כלומר ביכולת להניע את התוכנה ולקבל תגובה. דו-שיח שכזה עדיין לא אפשרי בטלוויזיה (סלנט, 2002). השימוש ההולך ומתרחב במחשבים במערכת החינוך, לרבות יצירת קשרים עם העולם הגדול באמצעות האינטרנט, מעודד סקרנות ומפעיל התנהגויות של העשרה עצמית בקרב ילדים ובני נוער (חן-גל ורביב, 2001).

בני הנוער כיום הם צרכנים פעילים של רשת האינטרנט. הם מפעילים אתרים חינוכיים, חלקם מקימים אתרי בית משלהם, ודרכם הם משתפים את בני גילם בחוויות ורשמים, בהמלצות וכן הלאה (יאיר, 1998). מיודוסר, שמלא ונחמיאס (1999) מצאו שכמחצית מבני הנוער בישראל משתמשים באינטרנט. כמו כן, מצאו כי השימוש הנפוץ ביותר באינטרנט הוא לצורכי תקשורת – לשיחות אישיות ולדואר אלקטרוני – ואילו שימוש בקבוצות דיון אינו נפוץ. מש (Mesch, 2001) חקר את הקשר בין פעילויות פנאי של בני נוער, יחסים בין חברים, עמדות חברתיות ושכיחות השימוש באינטרנט בקרב בני הנוער בישראל. ממצאיו הראו שמי שמספר חברים הקרובים קטן בהשוואה לאחרים ואשר מרגישים שחבריהם אינם מקשיבים להם די הצורך, נוטים להשתמש יותר באינטרנט.

סלנט (1996) טוען כי "מרד הנעורים" של המאה העשרים ואחת, הוא דרך טכנולוגיה חדשנית – טכנולוגיית המחשבים, ובכלל זה שימוש בחומרה, בתוכנה ובתקשורת. בני הנוער חשים שהם טובים יותר ובעלי הבנה מעמיקה יותר בתחום שבו למבוגרים שאינם אנשי מחשבים, כבר אין סיכוי להשלים את הפער.

נוער בסיכון ושימוש במחשבים ובאינטרנט

גלן ונלסון (Glenn & Nelson, 1988) טוענים שכל בני הנוער נמצאים בגיל ההתבגרות במצב סיכון כזה או אחר, בעוד דרייפוס (Drayfoos, 1990) מעריך שרק כמחצית מכלל בני הנוער בגילי 10–17 נמצאים בסיכון, וכרבע מהם נמצאים בסיכון גבוה. לעומתם מציגים מאלס ולואיס (Males & Lewis, 1991) הערכה אופטימית למדי, אשר בבסיסה טענתם כי מרביתם של בני הנוער בעת מחקרם הצליחו לעבור בצורה טובה את גיל ההתבגרות, ורק אחוזים קטנים מאוד נמצאו בסיכון לפגיעה או לכישלון.

נשירת תלמידים ממערכת החינוך הפורמלית לפני תום חוק לימודיהם והנחתם החברתי בקרב בני נוער מוכרים בישראל כמו ביתר מדינות העולם. גילם של בני הנוער

המנותקים הוא 15–18, רובם אינם עובדים ואינם לומדים, ואלה העובדים, עובדים בעבודה לא מקצועית ומזדמנת. רוב הנערים והנערות הם ילידי הארץ, גרים בשכונות המאופיינות ברמה גבוהה של מצוקה כלכלית והגיעו לטיפול לאחר מסע ארוך של כישלונות ומעברים בין מסגרות (רומי ובנולול, 2002; רומי וטל-בר לב, 2001; רומי וכהן, 1999). ההיפלטות ממסגרות חינוך והשהייה ברחוב הן גורמי הסיכון העיקריים המשפיעים על בני הנוער. התופעה של בני נוער הנפלטים ממסגרות חינוך, ממשפחתם ומבתיהם ושוהים ברחובות אינה תופעה רבת שנים. נראה כי היא מוכרת בארץ ובעולם בהיקפים גדלים והולכים מאז אמצע שנות התשעים של המאה העשרים (Ploeg & Scholte, 2000). לנוער בסיכון ייחשב מי שמטופל ביחידות העוסקות בקידום נוער המופקדות על התחום, ויש מידה רבה של סבירות שאכן נערים בעלי מאפייני ניתוק, עזובה והתנהגויות סיכון יהיו עיקר האוכלוסייה ביחידות אלה (רומי, 2007).

"פער דיגיטלי" נובע מאי-שוויון כלכלי, תרבותי וחברתי, והוא מוביל לאי-שוויון בנגישות לטכנולוגיות מידע ותקשורת. אי-שוויון זה יוצר הבדלים ביכולת להסתגל לשינויים, להפיק תועלת מחידושים טכנולוגיים, להרחיב את הידע וההשכלה ולהשתלב בשוק העבודה. כתוצאה מכך, גדל אי-השוויון הכלכלי, התרבותי והחברתי (תורג'מן-גולדשמידט, 2004). עד כה נערכו רק מחקרים ספורים שבחנו את הקשר שבין נוער מנותק והשימוש באינטרנט ומחשבים, וממצאי המחקרים שנעשו מצביעים כי כאשר ניתנה לנוער זה ההזדמנות ללמוד יישומי מחשב ואינטרנט, הוא היה להוט ללמודם.

וינטר (Winter, 1997) מתאר שימוש במחשב האישי ובאינטרנט במטרה לעזור לבני נוער טעוני טיפוח. ממצאיו מראים שהשינוי העיקרי בלמידה אצל נוער טעון טיפוח הגיע מהחברה או מהפעילות אחר שעות בית הספר. הנערים יצרו דפי אינטרנט עבור הקהילה המקומית או הקימו מועדון אינטרנט, פעילויות שיש להן שני יתרונות משמעותיים: מתן זהות אישית למשתמש (כתובת באינטרנט, ססמת משתמש) ומתן זהות קהילתית. הנערים שינו ועיצבו את האתר כך שיתאים לצורכיהם ולצורכי קהילתם. בני הנוער טעוני הטיפול למדו מיומנויות חדשות ומצאו להם מקום בקהילה החברתית.

במחקרם של רומי וזועבי על בני נוער ערבי מנותק הלומד במסגרות של הזדמנות שנייה (Romi & Zoabi, 2003), נמצא כי התערבות קטנה יחסית בלמידת תפעול תוכנות במחשב העלתה משמעותית את הדימוי העצמי של בני הנוער המנותק. ההיכרות עם עולם המחשבים סיפקה לנערים סביבה לימודית חדשה ומאתגרת, המשתמשת במגוון רחב של תחומי למידה. התערבות זו גם עודדה בקרב בני הנוער יצירתיות, והם רצו מיוזמתם ובכוחות עצמם, ללמוד יותר על סביבת המחשב. בני הנוער המנותק שלמדו לעבוד במחשב ראו את עצמם כחכמים, בעלי התנהגות טובה, בעלי רעיונות יצירתיים, מקובלים חברתית וכמי שלוקחים חלק חשוב בחיי הקהילה ובית הספר. רומי, הנסנסון והנסנסון (Romi, Hansenson & Hansenson, 2002) בדקו עמדות של נוער מנותק ונוער נורמטיבי כלפי השימוש בלמידה מרחוק (e-learning), ולא

מצאו הבדלים משמעותיים במידת המוטיבציה וההנאה שחווי בני הנוער המנותק ובני הנוער הנורמטיבים בשימוש בלמידה מרחוק; יתרה מזו, הנוער המנותק הביע עמדות חיוביות באשר לעזרה הכללית שקיבלו מהמחשב בפתרון בעיות.

שלושת המחקרים שלעיל, על עמדות של נוער מנותק כלפי מחשבים ואינטרנט (Romi et al., 2002; Romi & Zoabi, 2003; Winter, 1997), מצאו כי נוער זה מתעניין בעולם המחשבים והאינטרנט. בני הנוער הללו נהנים ללמוד עולם זה, וחווית הגלישה מספקת להם כרטיס כניסה אל העולם הנורמטיבי; אך מחקרים אלה בדקו את השימוש באינטרנט ובמחשבים לצרכים ממוקדים באוכלוסייה, ולא עסקו בהיקף השימוש באינטרנט. יתר על כן, מחקרים אלה מצביעים על ההבדלים בין בני הנוער הנורמטיבי לנוער בסיכון, כך שנדרשת בדיקה נוספת על מנת להבין את צורכי האוכלוסייה, זאת כדי להפעיל התערבויות וכדי להכיר את השטח היכרות רחבה וכוללת יותר.

במחקרם של וולאק ועמיתיו, נמצאו הבדלים ניכרים בשימוש באינטרנט בין נוער המוגדר מנותק לבין נוער נורמטיבי (Wolack et al., 2003). החוקרים גילו שהאינטרנט אמנם יכול לספק תמיכה לבני נוער שיש להם בעיות חברתיות ומשפחתיות, אך יכול להיות עבורם גם מקום מסוכן, מאחר שהם חשופים יותר לפגישות פנים מול פנים עם אנשים שהכירו באינטרנט, והם עושים זאת בלי לספר להוריהם או לחבריהם. מחקר אחר, שבדק את הקשר בין שימוש באינטרנט לבין דיכאון ודחייה חברתית, מצא כי לשימוש גבוה באינטרנט בגיל ההתבגרות יש יחס ישיר לקשרים חברתיים חלשים. בני נוער בעלי קשרים חברתיים טובים דיווחו על שימוש מועט יותר באינטרנט מאשר בני נוער בעלי קשרים חברתיים חלשים שמשתמשים באינטרנט באופן קבוע (Sanders, Diego, Field & Kaplan, 2000). קבוצה אחרת של בני נוער המרבה להשתמש במחשב הם בנים ובנות להורים בעלי רמת השכלה גבוהה (Mesch, 2001). בני נוער אלה נהנים מכך שהכנסתם של הוריהם מספקת לרכישות מחשב ולמימון החיבור לאינטרנט, וכן מכך שהוריהם גם הם משתמשים באינטרנט.

מסוגלות עצמית

תפיסת מסוגלות עצמית (self-efficacy) מתייחסת לאמונתו של האדם בנוגע ליכולתו להשיג שליטה על אירועים המשפיעים על חייו, וליכולתו לגייס את המוטיבציה ואת המשאבים הקוגניטיביים ולעשות את הפעולות הנדרשות כדי לעמוד במשימות (Bandura, 1997). התאוריה של המסוגלות העצמית טוענת כי כל צורות הפסיכותרפיה ושינויי ההתנהגות מפעילות מנגנונים דומים, ואלה מכוונים לשינוי הציפיות האישיות, לשליטה ולהצלחה (Bandura, 1977, 1997). בהתאם לתאוריה זו, שני סוגי ציפיות משפיעים השפעה חזקה על ההתנהגות:

- א. תוצאות מקוות – האמונה שההתנהגות מסוימת יכולה לגרום לתוצאות מסוימות.
- ב. האמונה של כל פרט שהוא מסוגל לבצע בהצלחה את ההתנהגות הנדונה (Rogers, 1939; Sherer, Maddoux & Mercandate, 1982).

על פי בנדורה, ציפיות למסוגלות עצמית קובעות את ההחלטה הראשונית אם להתנהג בצורה מסוימת, וכן את המאמץ שמושקע בצורת ההתנהגות ואת כוח ההתמדה כאשר יש קושי. מסוגלות עצמית מתפתחת במהלך הלמידה החברתית של הפרט והתנסויותיו (Bandura, 1977, 1997).

מחקרים בנושא המסוגלות העצמית הראו כי אדם בעל תחושת מסוגלות עצמית גבוהה – בריאות טובה יותר, הישגיו טובים יותר והקשרים החברתיים שהוא יוצר רבים ומגוונים יותר. אנשים בעלי מסוגלות עצמית גבוהה ייטו להתנסויות שונות בסביבות רבות וימצאו עניין ואתגר בכל התנסות. אנשים אלה ירגישו כי הם שולטים בסביבתם ובמעשיהם (Jerusalem & Schwartz, 1992; Rim & Jerusalem, 1999).

מכאן ניתן לומר, כי חוויות של שליטה אישית מגבירות את הציפייה למסוגלות עצמית רק אם האדם מייחס אירועים אלה לכושרו (ייחוס פנימי), ולא למזל או להזדמנויות (ייחוס חיצוני). סביר שאנשים בעלי ייחוס פנימי יהיו בעלי ציפיות למסוגלות עצמית גבוהה יותר מאשר בעלי ייחוס חיצוני (Bandura, 1997).

גיל ההתבגרות הוא נקודת מפנה בחיי המתבגר, והשינוי מתבטא גם בתחושת המסוגלות. בתקופה זו שבה המבנה המסודר וההיררכי של אמונות מתארגן מחדש כחלק מהערכה מחודשת של ה"אני" (Wigfield & Karpathian, 1991), תפיסת המסוגלות העצמית של המתבגרים היא חלק ממנגנון קבלת ההחלטות שלהם. דפוסי חשיבה ותגובות רגשיות המתעוררות במפגש עם מכשולים, מסייעים לעיצובה של תחושת המסוגלות. זהו פרק בחיים שבו מתבגרים רבים הלומדים בבית ספר מאבדים מהאמון שיש להם ביכולתם, בין השאר עקב הלחץ שנוצר כתוצאה מהאנרגיה הרבה שדורשת ההתארגנות הפנימית, וכן מהדרישות להישגים חיצוניים ההולכים וגוברים במעבר מבית הספר היסודי לחטיבת הביניים ומחטיבת הביניים לבית הספר התיכון. המעבר למסגרת גדולה יותר, אישית פחות ותומכת פחות והמפגש עם תלמידים חדשים מוסיפים לחץ משלהם (Harter, 1981).

הרקע למחקר והשערותיו

האינטרנט תופס מקום חשוב ומרכזי בחיי היום יום של בני הנוער. במחקר שנעשה לפני כעשור נמצא כי כ-46% מבני הנוער משתמשים באינטרנט (נחמיאס, שמלא, ומיודסר, 1999). כאשר בני נוער מנותקים לומדים להשתמש במחשב ובאינטרנט, הדימוי העצמי שלהם עולה. בד בבד, משתפרת השתלבותם בחברה הסובבת אותם, הם הופכים להיות חלק בלתי נפרד ממנה וניתוקם ותחושות הניכור שלהם פוחתים (Romi & Zoabi, 2003; Winter 1997). מטרת המחקר הנוכחי הייתה לסקור שימוש באינטרנט של בני נוער בכלל ושל נוער בסיכון בפרט, לבחון הבדלים במידת המסוגלות העצמית שלהם והבדלים בעמדותיהם כלפי השימוש באינטרנט לצרכים שונים, כגון: ייעוץ, קשרים חברתיים והרחבת תחומי העניין.

השערות המחקר

- א. תפיסת המסוגלות העצמית של נוער נורמטיבי תהיה גבוהה יותר מתפיסת המסוגלות העצמית של נוער בסיכון.
- ב. מידת השימוש של נוער נורמטיבי ביישומי מחשב תהיה גבוהה יותר ממידת השימוש של נוער בסיכון.
- ג. יימצאו הבדלים באופני השימוש באינטרנט בין נוער נורמטיבי לנוער מנותק: נוער נורמטיבי ישתמש באינטרנט לצורכי לימודים והעשרה יותר מנוער מנותק, ואילו נוער מנותק ישתמש באינטרנט לצרכים חברתיים יותר מנוער נורמטיבי.
- ד. יימצאו הבדלים בין התכנים שאותם מחפש הנוער הנורמטיבי באינטרנט לבין התכנים שמחפש נוער מנותק: נוער מנותק יחפש קשרים חברתיים יותר מנוער נורמטיבי, ואילו נוער נורמטיבי יחפש משחקים וההעשרה יותר מנוער מנותק.

שיטת המחקר

משתתפים

המדגם כלל 101 נבדקים – 51 בני נוער נורמטיבים (23 בנים ו-28 בנות) מבתי ספר תיכוניים באזור השרון ו-50 בני נוער מנותקים (32 בנים ו-18 בנות) ממיזם "ניידות הלילה" וממיזם ייעוץ של עמותת מרכזית העוסקת בטיפול בנוער בסיכון, משירות לנערה במצוקה, מיחידות לקידום נוער וכן מבית ספר צבאי טכנולוגי לנוער בסיכון. גילי הנבדקים הם 13 (10.9%) עד 19 (2%), ורובם בני 16 (29.7%). במדגם 55 בנים (54.5%) ו-46 בנות (45.5%). מתוך הנבדקים, 62.4% לומדים בבתי ספר עיוניים, 33.7% – בבתי ספר מקצועיים, ו-4% אינם לומדים כלל. מכלל הנבדקים דיווחו 14% שהם בקשר עם היחידה לקידום נוער, 86% דיווחו שאינם בקשר אתה. בתי הספר הנורמטיביים והמסגרות לנוער מנותק נבחרו בקפידה כדי למנוע הטיה של המדגם. המחקר נערך באזור שהאוכלוסייה בו היא בעלת מאפיינים סוציו-אקונומיים דומים. המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של שתי הקבוצות מתוארים בלוח 1, ואילו לוח 2 מציג את אוכלוסיית המחקר לפי מאפיינים סוציו-דמוגרפים משפחתיים. הקבוצות הושוו בעזרת מבחן χ^2 .

לוח 1. מאפייניהם הסוציו-דמוגרפיים של הנבדקים

המשתנה	נוער נורמטיבי N = 51 N (%)	נוער מנותק N = 50 N (%)	כלל הנבדקים N = 101 N (%)	χ^2
גיל	13—15	17 (34%)	30 (29.7%)	
	16—19	33 (66%)	71 (70.3%)	
מגדר	בנים	32 (64%)	55 (54.5%)	*3.63
	בנות	18 (36%)	46 (45.5%)	
סוג יישוב	עיר	36 (80%)	76 (80.9%)	*9.05
	יישוב קהילתי	3 (6.1%)	12 (12.8%)	
	יישוב כפרי	6 (12.2%)	6 (6.4%)	
אזור בארץ	השרון	46 (93.9%)	80 (85.1%)	*15.65
	גוש דן	0	11 (11.7%)	
	צפון הארץ	3 (6.1%)	3 (3.2%)	
ארץ לידה	ישראל	40 (78.4%)	77 (76.2%)	5.78
	בריה"מ לשעבר	3 (5.9%)	11 (10.9%)	
	אתיופיה	0	1 (1%)	
	ארה"ב + אחר	8 (15.7%)	12 (11.9%)	
בילויים	מחוץ לבית	39 (81.3%)	81 (82.7%)	0.82
	פעילות תרבותית והתנדבותית	4 (8.3%)	6 (6.1%)	
	בבית	5 (10.4%)	11 (11.2%)	
פעילות עבריינית	אינו מעורב	40 (80%)	70 (70%)	6.67
	מעורב	10 (20%)	30 (30%)	

$$p \leq 0.001^{***}, p \leq 0.005^{**}, p \leq 0.05^*$$

הערה: בשלב עיבוד הנתונים גילינו שהנבדקים פסחו על חלק מהסעיפים. מסיבה זו לא תמיד מצטרפים המספרים בתאים למספר הנבדקים הכולל בראש העמודה.

**לוח 2. אוכלוסיית המחקר לפי מאפיינים סוציו-דמוגרפים
משפחתיים בחלוקה לקבוצות המחקר**

χ^2	כלל הנבדקים		נוער נורמטיבי		המשתנה
	N = 101 N (%)	N = 50 N (%)	N = 51 N (%)		
3.05	68 (68%)	30 (60%)	38 (76%)	נשואים	מצב משפחתי של ההורים
	22 (22%)	14 (28%)	8 (16%)	גרשים	
	3 (3%)	2 (4%)	1 (2%)	פרודים	
	7 (7%)	4 (8%)	3 (6%)	אחד ההורים נפטר	
3.06	44 (44.9%)	20 (41.7%)	24 (48%)	אב	מפרנס עיקרי במשפחה
	27 (27.6%)	17 (35.4%)	10 (20%)	אם	
	27 (27.6%)	11 (22.9%)	16 (32%)	קרוב משפחה	
**14.63	8 (8.2%)	8 (16.3%)	0	חסר השכלה	השכלת האב
	4 (4.1%)	3 (6.1%)	1 (2%)	יסודית	
	35 (35.7%)	20 (40.8%)	15 (30.6%)	תיכונית	
	51 (52%)	18 (36.7%)	33 (67.3%)	על-תיכונית	
0.41	83 (83.8%)	41 (83.7%)	42 (84%)	עובד	תעסוקת האב
	16 (16.1%)	8 (16.3%)	8 (16%)	אינו עובד	
4.08	1 (1.1%)	1 (2.2%)	0	חסרת השכלה	השכלת האם
	8 (8.4%)	5 (10.9%)	3 (6.1%)	יסודית	
	41 (43.2%)	22 (47.8%)	19 (38.8%)	תיכונית	
	45 (47.3%)	18 (39.1%)	27 (55.1%)	על-תיכונית	
**9.54	77 (77%)	32 (64%)	45 (90%)	עובדת	תעסוקת האם
	21 (21%)	18 (16%)	5 (10%)	אינה עובדת	

$$p \leq 0.001^{***}, p \leq 0.005^{**}, p \leq 0.05^*$$

הערה: בשלב עיבוד הנתונים גילינו שהנבדקים פסחו על חלק מהסעיפים. מסיבה זו לא תמיד מצטרפים המספרים בתאים למספר הנבדקים הכולל בראש העמודה.

הממצאים בלוח 1 ובלוח 2 מראים שבמבחן χ^2 נמצאו הבדלים בין הקבוצות בחמישה משתנים דמוגרפיים, והם: **מגדר** – באוכלוסיית הנוער המנותק היו יותר בנים מבנות, בעוד בקבוצת הנוער הנורמטיבי המספרים כמעט זהים; **סוג היישוב** – בני הנוער המנותקים לא דיווחו על מגורים באזור כפרי, ואילו חלק מבני הנוער הנורמטיבים דיווחו על כך; **אזור בארץ** – ההבדל העיקרי בין שתי הקבוצות במשתנה זה נובע מכך שבקרב הנוער המנותק 24.4% דיווחו על מגורים באזור גוש דן, ואילו בקרב בני הנוער הנורמטיבים אף אחד לא דיווח על מגורים באזור זה; **השכלת האב** – נמצא הבדל מובהק בין שתי הקבוצות בתחום השכלת האב: בקרב הנוער הנורמטיבי נמצאה רמת ההשכלה של האב גבוהה יותר מזו שנמצאה אצל בני הנוער המנותקים; **תעסוקת האם** – קבוצה גדולה יותר של בני נוער מנותקים דיווחו שאמם אינה עובדת, בהשוואה לבני הנוער הנורמטיבים. ההבדלים בין הקבוצות נובעים מכך

שמדובר בשתי קבוצות בעלות מאפיינים סוציו-דמוגרפים שונים ובעלות מבנה משפחתי שונה. לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות במשתנים: ארץ לידה, בילויים, מעורבות בפעילות פלילית, מצב משפחתי של ההורים וכן בהשכלת האם ותעסוקת האב.

כלי החקר

שאלון פרטים סוציו-דמוגרפים. לנבדקים הועבר שאלון שבנתה גתהון (2001) לאיסוף מידע סוציו-דמוגרפי. השאלון מבקש לאסוף מידע באשר למשתנים המשתייכים לשתי קטגוריות עיקריות: (א) פרטים סוציו-דמוגרפיים כלליים ומידע על אודות הזמן המוקדש לבילויים; (ב) מידע על אודות הרקע המשפחתי של הנבדקים.

שאלון לבדיקת תפיסת המסוגלות האישית. את השאלון בנו שרר ומדוקס (Sherer, Maddux & Mercandate, 1982), והתרגום לעברית נעשה בידי אבירם (1990). השאלון בעברית נלקח ממחקרו של זועבי (2003). במחקר זה נמצא השאלון מהימן ($\alpha=0.96$). השאלון מכיל 23 פריטים שהנוער התבקש לדרג מ-1 ("מאוד לא מסכים") עד 6 ("מסכים מאוד") והוא מחולק לגורמים. הגורמים נבנו על פי המופיע בתאוריה, והראשון בהם, הנקרא מסוגלות אישית כללית (general self-efficacy), מכיל 16 פריטים (היגדים 1–16) ומסביר 26.5% מכלל המשתנים. פריטים אלה משקפים ציפייה למסוגלות עצמית, ללא קשר להתנהגות ספציפית. בגורם השני, מסוגלות אישית חברתית (social self-efficacy), ישנם 7 פריטים (היגדים 17–23), המסבירים 8.5% מכלל המשתנים. פריטים אלה משקפים ציפייה למסוגלות עצמית במצבים חברתיים. לאחר שנבדקה מהימנותם של הגורמים ($\alpha=0.81$ לגורם מסוגלות אישית, $\alpha=0.69$ לגורם מסוגלות חברתית) הוחלט על הורדת פריט אחד בגורם המסוגלות החברתית ("אם אני רואה אדם שאני רוצה לפגוש, אני הולך אליו בו במקום או ממתין לו כדי שיבוא אתי"), ואז המהימנות נמצאה גבוהה יותר – $\alpha=0.72$.

שאלון למדידת השימוש באינטרנט בקרב בני נוער. השאלון נלקח ממחקר שערכו שמלא ונחמיאס (שמלא, 1999; שמלא ונחמיאס, 1999). בשאלון 20 שאלות והיגדים, והוא מחולק לשלושה תחומים – שימושים במחשב, מטרות השימוש באינטרנט ותכנים ויישומים באינטרנט. החוקרים לא ערכו בדיקת מהימנות לפריטים. המהימנות שנמצאה לפריטים במחקר הנוכחי היא גורם שימושים במחשב – $\alpha=0.71$ וגורם מטרות השימוש – $\alpha=0.69$. כדי להעלות את המיומנות הוחלט להוריד שני פריטים ("גלישה ללא מטרה" ו"גלישה באתרי משחק"). לאחר הורדת שני הפריטים הייתה המהימנות לתחום השלישי $\alpha=0.70$. בעניין תכנים ויישומים באינטרנט, לא היה ניתן לבדוק מהימנות כיוון שלא היה ניתן לתת ציון כולל לשאלות.

הליך החקר

את שלושת השאלונים קיבלו בני הנוער הנבדקים במסגרות שונות במהלך החודשים מאי–אוגוסט 2006, זאת לאחר קבלת האישורים של כל הגורמים המוסמכים

בכל אחת מהמסגרות שבהן נערך המחקר, ותיאומים נחוצים עם מנהלי היחידות הרלוונטיות. השאלונים הועברו בתוך המסגרות הללו באופן קבוצתי, בשעות הפעילות הרגילות של כל מיזם. החוקרת נכחה במקום כדי לענות לשאלות ולסייע במקרים שהנבדקים התקשו במילוי השאלון.

ממצאים

תפיסת המסוגלות העצמית של נוער בסיכון ונוער נורמטיבי

שאלון המסוגלות שימש להשוואה ולהבחנה בין בני הנוער לצורך בדיקת ההשערה הראשונה. הנחת המחקר הייתה כי ימצאו הבדלים בין נוער מנותק לנוער נורמטיבי בתפיסת המסוגלות האישית והמסוגלות החברתית שלהם. לוח 3 מציג ממוצעים וסטיות תקן של מדדי מסוגלות אישית ומסוגלות חברתית של נוער מנותק ונוער נורמטיבי.

לוח 3. השוואת מדדי מסוגלות אישית ומסוגלות חברתית של נוער מנותק ($N = 48$) ונוער נורמטיבי ($N = 51$)

F ($df = 99$)	נוער מנותק		נוער נורמטיבי		
	SD	M	SD	M	
*4.31	0.74	3.48	0.73	3.79	מסוגלות אישית
3.70	0.58	3.63	0.60	3.86	מסוגלות חברתית

$$p \leq 0.001^{***}, p \leq 0.005^{**}, p \leq 0.05^*$$

בלוח 3 ניתן לראות כי למתבגרים הנורמטיבים יש מידה גבוהה יותר של תחושת מסוגלות בהשוואה למתבגרים בסיכון; יתרה מזו, עובדה זו נכונה הן לגבי תחושת המסוגלות האישית והן לגבי זו החברתית.

ההנחה נבדקה באמצעות ניתוח שונות חד-כיווני רב-משתני MANOVA. בהשוואת שני הממדים של מבחן המסוגלות נמצא הבדל מובהק ($F(99,2)=2.75$; $p=0.04$), ומתוך שני אלו, בהשוואת המסוגלות האישית נמצא הבדל מובהק בין שתי הקבוצות הנחקרות ($F(99,2)=4.31$; $p=0.02$) ובהשוואת המסוגלות החברתית של בני הנוער לא נמצא הבדל מובהק בין שתי הקבוצות ($F(99,2)= 3.70$; $p=0.06$).

מידת השימוש ביישומי מחשב של נוער בסיכון לעומת נוער נורמטיבי

לצורך בדיקת ההשערה השנייה, כי קיים הבדל בין נוער נורמטיבי לנוער מנותק במידת השימוש באינטרנט, נערכו מבחני טי (t -test) למדגמים בלתי תלויים. במהלך מבחנים אלו נערכה השוואה בין תפיסות הנוער המנותק את האינטרנט לבין אלה של הנוער הנורמטיבי (לוח 5). בלוח 4 מוצגים ממוצעים וסטיות תקן של זמינות המחשב ותדירות השימוש באינטרנט, לפי מבחן χ^2 .

לוח 4. זמינות המחשב ותדירות השימוש בו (ממוצעים וסטיות תקן) – השוואה בין נוער נורמטיבי לנוער מנותק (χ^2)

המשתנה	נוער נורמטיבי N = 51	נוער מנותק N = 50	כלל הנבדקים N = 101	χ^2
מחשב בבית	כן לא	45 (93.8%) 3 (6.3%)	96 (97.0%) 3 (3.0%)	3.28
חיבור לאינטרנט	כן לא	44 (91.7%) 4 (8.3%)	95 (96.0%) 4 (4.0%)	4.42
מספר שעות שימוש במחשב	שעה ופחות בין שתיים לשלוש שעות ארבע שעות ויותר	3 (5.9%) 20 (39.2%) 28 (54.9%)	10 (10.2%) 28 (28.6%) 60 (61.2%)	1.79
מספר שנים של שימוש במחשב	שנה ופחות בין שנה לשנתיים בין שנתיים לארבע שנים ארבע שנים ויותר	3 (5.9%) 15 (29.4%) 33 (64.7%)	3 (3.1%) 9 (9.2%) 26 (26.5%) 60 (61.2%)	0.54

$$p \leq 0.001^{***}, p \leq 0.005^{**}, p \leq 0.05^*$$

הערה: בשלב עיבוד הנתונים גילינו שהנבדקים פסחו על חלק מהסעיפים. מסיבה זו לא תמיד מצטרפים המספרים בתאים למספר הנבדקים הכולל בראש העמודה.

בלוח 5 מוצגים ממוצעים וסטיות תקן של מידת השימוש באינטרנט על פי תוצאות מבחן t .

לוח 5. מבחני t למדגמים בלתי תלויים לבדיקת הבדלים בין נוער נורמטיבי לנוער מנותק בשימושים במחשב

t	נוער מנותק (N = 45)		נוער נורמטיבי (N = 51)		
	SD	M	SD	M	
*1.78	1.24	2.16	1.42	2.65	מעבד תמלילים
0.92	1.45	2.14	1.44	2.41	גיליון אלקטרוני
1.01	1.31	1.98	1.29	1.70	מסדי נתונים
0.73	1.56	3.02	1.48	3.25	מאגרי מידע
*1.80	1.40	2.52	1.47	3.06	עיבוד גרפי
0.24	1.58	3	1.56	2.92	עיבוד קול ווידאו
0.20	1.52	2.82	1.55	2.88	תכנות
0.00	1.42	3.49	1.17	3.49	משחקי מחשב
0.65	0.81	2.92	0.73	3.03	ממוצע שימושים במחשב

$$p \leq 0.001^{***}, p \leq 0.005^{**}, p \leq 0.05^*$$

מלוחות 4 ו-5 עולה שאין הבדלים משמעותיים בידיעת יישומי המחשב בין נוער מנותק לנוער נורמטיבי. נמצאה מובהקות בשימוש במעבד תמלילים (כגון Word), וכנראה שהשימוש ביישום זה הוא בעיקר לכתובת עבודות, ובני הנוער המנותקים משתמשים בו פחות מבני הנוער הנורמטיבים (אף שרובם מכירים אותו ומשתמשים בו). ניתן

לראות הבדל גם ביישום של עיבודים גרפיים, שבני הנוער המנותקים דיווחו על חוסר שימוש בו. בשאר היישומים כאמור לא נמצאו הבדלים בין שתי האוכלוסיות.

הבדלים בצרכים בשימוש באינטרנט בין נוער נורמטיבי לנוער מנותק

השערת המחקר השלישית עסקה בהבדלים בין מתבגרים נורמטיבים ומתבגרים מנותקים באשר לצורכיהם בשימוש באינטרנט. השערה זו נחלקת לשני חלקים:

א. נוער נורמטיבי ישתמש יותר באינטרנט לצורכי לימודים והעשרה.

ב. נוער מנותק ישתמש באינטרנט לצרכים חברתיים.

השאלות התייחסו לזמינותו של מחשב. הנבדקים נשאלו אם יש להם מחשב ואם הוא מחובר לאינטרנט, וכן הם נשאלו לתדירות השימוש במחשב. לוח 6 מציג ממוצעים וסטיות תקן של מידת הזמינות והשימוש באינטרנט של נוער מנותק ונוער נורמטיבי, לפי מבחן χ^2 .

לוח 6. שימוש באינטרנט ותדירות השימוש בו – השוואה בין נוער נורמטיבי לנוער מנותק (χ^2)

המשתנה	נוער נורמטיבי N = 51	נוער מנותק N = 50	כלל הנבדקים N = 101	χ^2
שימוש באינטרנט	כן 48 (94.1%)	כן 43 (95.6%)	כן 91 (94.8%)	0.10
	לא 3 (5.9%)	לא 2 (4.4%)	לא 5 (5.2%)	
תדירות ההתחברות לאינטרנט	כל יום 37 (78.7%)	כל יום 34 (75.5%)	כל יום 71 (77.2%)	0.13
	בין ארבע לחמש פעמים בשבוע 7 (14.9%)	בין ארבע לחמש פעמים בשבוע 7 (15.6%)	בין ארבע לחמש פעמים בשבוע 14 (15.2%)	
	בין פעמיים לשלוש פעמים בשבוע 2 (4.3%)	בין פעמיים לשלוש פעמים בשבוע 2 (4.4%)	בין פעמיים לשלוש פעמים בשבוע 4 (4.3%)	
	פעמיים בשבוע ופחות 1 (2.1%)	פעמיים בשבוע ופחות 2 (4.4%)	פעמיים בשבוע ופחות 3 (3.3%)	
שימוש במנועי חיפוש	כן 47 (97.9%)	כן 38 (92.7%)	כן 85 (95.5%)	1.41
	לא 1 (2.1%)	לא 3 (7.3%)	לא 4 (4.5%)	
גלישה באתרים קבועים	כן 36 (75%)	כן 38 (90.5%)	כן 74 (82.2%)	*3.67
	לא 12 (25%)	לא 4 (9.5%)	לא 16 (17.8%)	
הורדת משאבים	כן 45 (95.7%)	כן 33 (82.5%)	כן 78 (89.7%)	*4.08
	לא 2 (4.3%)	לא 7 (17.5%)	לא 9 (10.3%)	
מדוע התחלת להשתמש באינטרנט?	סקרנות ועניין 24 (51%)	סקרנות ועניין 18 (47.3%)	סקרנות ועניין 42 (49.4%)	0.09
	קונפורמיות לקבוצת השווים 9 (19.1%)	קונפורמיות לקבוצת השווים 8 (21.1%)	קונפורמיות לקבוצת השווים 17 (20%)	
היכן למדת להשתמש באינטרנט?	הפוגה וכף 14 (29.8%)	הפוגה וכף 12 (31.6%)	הפוגה וכף 26 (30.6%)	2.29
	בבית / לבד 41 (85.5%)	בבית / לבד 36 (92.3%)	בבית / לבד 77 (88.5%)	
	בבית הספר 2 (4.2%)	בבית הספר 1 (2.6%)	בבית הספר 3 (3.4%)	
	אצל חברים 5 (10.5%)	אצל חברים 2 (5.1%)	אצל חברים 7 (8%)	

$p \leq 0.001^{***}$, $p \leq 0.005^{**}$, $p \leq 0.05^*$

הערה: בשלב עיבוד הנתונים גילינו שהנבדקים פסחו על חלק מהסעיפים. מסיבה זו לא תמיד מצטרפים המספרים בתאים למספר הנבדקים הכולל בראש העמודה.

מלוח 6 אנו למדים שאין הבדלים מובהקים ברוב הפרמטרים בין נוער מנותק ונוער נורמטיבי. ההבדלים העיקריים הם במשתנה "גלישה באתרים קבועים" – בני הנוער הנורמטיבים דיווחו כי הם גולשים בדרך כלל באתרים קבועים, בעוד נוער מנותק כנראה "משוטט" ברחבי האינטרנט, בדרך כלל באתרים אקראיים. כמו כן, יש הבדלים במשתנה "הורדת משאבים מהאינטרנט", מה שמראה כי בני נוער נורמטיבי מורידים משאבים בתדירות רבה יותר מבני נוער מנותקים.

ממצאים אלה מצביעים על כך שגם כאן השערת המחקר לא הוכחה, ושנוער בסיכון משתמש באינטרנט בתדירות גבוהה ולצרכים דומים לצורכי הנוער הנורמטיבי.

הבדלים בתכנים שאותם מחפש הנוער הנורמטיבי באינטרנט לבין התכנים שמחפש נוער מנותק

השערת המחקר הרביעית עוסקת בהבדלים בין בני נוער נורמטיבים לבני נוער מנותקים בשימוש בתכנים אשר הם מחפשים באינטרנט. השערת המחקר זו נחלקת לשתיים:

א. נוער מנותק יחפש קשרים חברתיים יותר מנוער נורמטיבי.

ב. נוער נורמטיבי יחפש משחקים והעשרה יותר מנוער מנותק.

לצורך בדיקת ההשערה שיש הבדלים בתכנים שאותם מחפשים בני הנוער במחשב, נערך מבחן t למדגם. בלוח 7 מוצגים הנתונים לפי ממוצע, סטיית תקן ומבחן t .

לוח 7. מבחני t למדגמים בלתי תלויים לבדיקת הבדלים בין נוער נורמטיבי לנוער מנותק בשימוש בתכנים באינטרנט

t	נוער מנותק			נוער נורמטיבי			
	SD	M	N	SD	M	N	
0.35	1.55	3.32	44	1.31	3.43	47	גלישה ללא מטרה
0.64	1.42	3.21	43	1.36	3.02	48	גלישה באתרי משחק
0.52	1.26	3.98	43	1.05	4.1	48	גלישה באתרי עניין
0.00	1.30	3.4	42	1.26	3.4	47	גלישה לשם איתור מידע
0.42	0.96	1.55	42	1.01	1.46	48	קורס למידה מרחוק
1.04	1.53	3.69	42	1.45	4.02	48	שיחות (chat)
***2.79	1.44	3.02	42	1.28	3.81	48	דואר אלקטרוני
0.68	1.44	3.14	42	1.66	2.91	47	פורומים
0.65	1.36	3.95	42	1.33	3.77	47	הורדת משאבים
0.62	1.04	1.71	42	0.92	1.58	48	ייעוץ ותמיכה
0.18	0.71	3.09	43	0.79	3.12	48	ממוצע שימוש בתכנים

$$p \leq 0.001^{***}, p \leq 0.005^{**}, p \leq 0.05^*$$

הממצאים בלוח 7 מלמדים שבני נוער נורמטיבים ובני נוער מנותקים משתמשים באינטרנט באותם תכנים, ושאינן הבדלים משמעותיים בין בני נוער נורמטיבים לבני

נוער מנותקים במידת השימוש באינטרנט. נמצא הבדל אחד – במידת השימוש בדואר אלקטרוני – $F(99,2)=2.74$; $p=.00$.

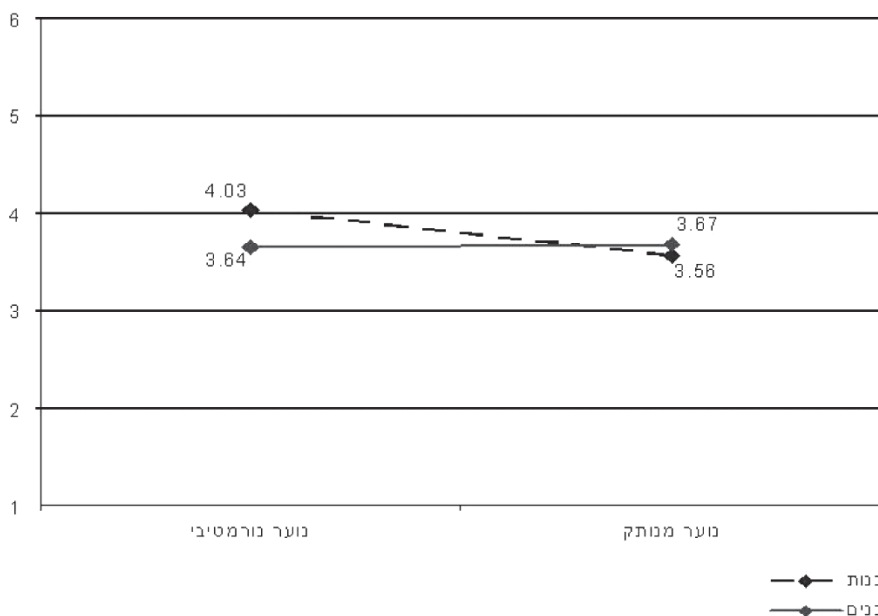
ממצאים נוספים

מבחן MANOVA לבדיקת תחושת מסוגלות של בני נוער בעלי עבר פלילי לעומת זו של נוער ללא מעורבות פלילית, לא העלה כל מובהקות. מכאן, שניתן לומר כי לא נמצא קשר בין המעורבות בפעילות פלילית לבין תחושת המסוגלות האישית והחברתית של בני הנוער. גם במבחן MANOVA למציאת הבדלים בין בני נוער ממשפחות חד-הוריות לבין בני נוער שהוריהם חיים יחד, לא נמצאו הבדלים בין שתי הקבוצות.

כמו כן, נערך מבחן MANOVA להבדלים בין בנים ובנות – מנותקים ולא מנותקים. השוואת המדד של תחושת המסוגלות הכללית לפי קבוצה מראה כי יש הבדל מובהק בין בני נוער נורמטיבים ובני נוער מנותקים $(F(99,2)=3.42$; $p=0.03)$ וכן כי יש הבדל מובהק בתחושת המסוגלות הכללית בין בנים ובנות $(F(99,2)=3.63$; $p=0.03)$, אך אין הבדל מובהק בתחושת המסוגלות הכללית בין בני נוער מנותק ונורמטיבי בשילוב של המגדר $(F(99,2)=2.53$; $p=0.08)$.

במבחן שונות רב-משתני (מסוג MANOVA) לא נמצאה אינטראקציה בין סוג הקבוצה למגדר במשתנה ובמסוגלות אישית, אך נמצאה אינטראקציה במשתנה מסוגלות חברתית (ראו איור 1).

איור 1. אינטראקציה בין מגדר לסוג הנוער במשתנה המסוגלות החברתית



באיור ניתן לראות כי המסוגלות החברתית של נוער נורמטיבי שונה מזו של נוער מנותק בהתאם למגדר; נערות נורמטיביות דיווחו על תחושת מסוגלות גבוהה יותר מנערים נורמטיבים. התמונה מתהפכת כאשר מדובר בנוער מנותק – לנערות מנותקות יש תחושת מסוגלות חברתית נמוכה יותר מאשר לנערים מנותקים. כאשר מסתכלים על כל התוצאה, קיימת מובהקות בהבדל בין בני הנוער הנורמטיבים לבני הנוער המנותקים במגדר ובמסוגלות חברתית. בבדיקת השימוש במחשב ובאינטרנט לא נמצא הבדל מובהק אף באחד מהמדדים.

מבחן נוסף שנערך היה לבדוק אם יש קשר בין המשתנים התלויים, לכן נערכו מתאמים בין המשתנים מסוגלות חברתית ומסוגלות אישית ובין שימושים במחשב ושימושים בתכנים באינטרנט. בבדיקת הקשר בין מסוגלות חברתית למסוגלות אישית נמצא מתאם מובהק ובעצמה סבירה ($r=0.47$; $p=0.00$). מתאם מובהק נוסף, אם כי נמוך במקצת, נמצא בין ממוצע שימושים במחשב לבין ממוצע שימושים בתכנים ($r=0.37$; $p=0.00$). נמצא מתאם מובהק אך נמוך בעצמתו בין ממוצע מסוגלות חברתית לבין ממוצע שימושים במחשב ($r=0.24$; $p=0.02$). לא נמצאו מתאמים משמעותיים בין כל אחת מהמסוגלויות לבין שימוש במחשב.

דיון

המחקר הנוכחי חיזק את הממצאים האמפיריים והמחקריים המצביעים על הבדלים במסוגלות וברקע בין נוער בסיכון ונוער נורמטיבי. עם זאת, לא נמצאו במחקרנו הבדלים בין שתי קבוצות אלו בדפוסי השימוש השונים במחשב.

השערה המחקר הראשונה אוששה, ונמצא כי תחושת המסוגלות העצמית של בני נוער מנותק ובסיכון הייתה נמוכה מזו של בני נוער נורמטיבים. ממצא זה הולם מחקרים שמצאו כי תחושת המסוגלות העצמית תלויה באמונה של הפרט שהוא מסוגל לבצע בהצלחה את המטלה שנטל על עצמו (Bandura, 1997). הנוער הנורמטיבי הוא בעל תחושת מסוגלות עצמית גבוהה יותר מאשר הנוער המנותק, ומכאן יכולתו להתמודד עם מצבי לחץ. הממצאים מחזקים את חשיבותם של משתני הרקע והשפעתם על תחושת העצמה והמסוגלות. נוער בסיכון חווה במהלך חייו כישלונות חוזרים ונשנים, ותפיסת המציאות שלו היא של מציאות שאינה מקדמת כי אם מחלישה ומשאירה אותו מאחור. הניתוק החברתי או החיים בשולי החברה משפיעים על הדימוי העצמי של נוער במצוקה, כפי שכבר כתב אדלר (1986) לפני שנים רבות.

שלוש השערות המחקר האחרות עסקו בשימושים שונים במחשבים ובאינטרנט. מטרת החלק השני של המחקר הייתה לתאר את אוכלוסיית הנחקרים ולאפיין את מידת השימוש ואופן השימוש שהם עושים במחשב בכלל ובאינטרנט בפרט.

להלן פירוט עיקריהם של הממצאים על פי סדר הופעתם בהשערות המחקר: לא אוששה השערת המחקר שלפיה נוער נורמטיבי ישתמש באינטרנט יותר מאשר נוער מנותק; לא היו הבדלים בין שתי הקבוצות הנחקרות ברמות המובהקות של המתאמים

שנמצאו באשר לצרכים בשימוש באינטרנט; לא אוששה השערת המחקר בדבר הבדלים בתכנים שאותם מחפשים בני נוער נורמטיבים לעומת בני נוער מנותקים. בין שתי הקבוצות נמצא הבדל מובהק רק בשימוש בדואר אלקטרוני, הבדל המתבטא בכך שנוער נורמטיבי משתמש בדואר אלקטרוני באופן משמעותי יותר מאשר נוער מנותק. בכל שאר התכנים שתי הקבוצות משתמשות באופן זהה.

נראה, כי אכן המשתנה המרכזי והקובע הוא תפיסת המסוגלות, שיש לה היבט אישי והיבט חברתי. משתנה זה, המבוסס על מחקרים אמפיריים ועל הסברים תאורטיים, מבחין בין נוער נורמטיבי למנותק, שכן מושג המסוגלות קשור למושגים, כמו: דימוי עצמי, הערכה עצמית, ניסיונות עבר שכשלו וכדומה. ניתן לראות כי תחושת המסוגלות של בני הנוער לא משפיעה על שימושם בטכנולוגיית המחשבים והאינטרנט, להפך, גם כאשר נמצאה תחושת מסוגלות נמוכה, בני הנוער השתמשו באינטרנט בתדירות גבוהה. זאת בניגוד למחקרים קודמים, שמצאו כי ככל שתחושת המסוגלות נמוכה יותר כך קיימות חרדת מחשבים גבוהה יותר ומחשבות שליליות רבות יותר (קרמרסקי, 1989; שניר, 1989; Ritter & Koedinger, 2007). לעומת זאת, נמצא שהאינטרנט נגיש לנוער בכלל, ושבני נוער מרבים להשתמש בו. אם בעבר היה מקום לשער שנוער נורמטיבי ישתמש בתדירות רבה יותר ובתחכום גבוה יותר באינטרנט, הרי שכיום, הנוער בכלל, בלא קשר למידת ניתוקו במושגים הסוציולוגיים, מרבה להשתמש בכלי זה. יתר על כן, ניתן להניח – וזאת מומלץ לבדוק במחקרים עתידיים – שנוער מנותק משתמש באינטרנט כדי לחזק ואף להחריף את התנתקותו. הוא מטפח כלים וקבוצות דומים תומכים, חובר לקבוצות שוליים וממשיך להתרחק מהזרם המרכזי. האמצעים הטכנולוגיים מקלים עליו את פעולות ההתנתקות הסוציולוגיות.

עולם המחשוב מתקדם בצעדי ענק. יותר ויותר אנשים מצטרפים לעולם זה, והתופעה אינה פוסחת על קבוצות נוער מנותק. האינטרנט הפך להיות כלי נגיש כמעט לכל האוכלוסייה. על פי המחקר נראה כי נוער מנותק הצטרף לעולם הווירטואלי ומשתמש בו בתדירות מאד גבוהה. כך, ל-93.8% מבני הנוער המנותקים יש מחשב בבית, ו-91.7% מהם גם מחוברים לאינטרנט. נראה כי אין הבדלים משמעותיים בין בני נוער בסיכון לבני נוער נורמטיביים, וניתן לומר כי הנוער המנותק הצטרף לעולם הווירטואלי, שבו הוא יכול להחליף זהויות ולהתקרב קרבה וירטואלית לבני גילו. השימוש באינטרנט יוצר אשליה של שוויון בין בני האדם, משום שמעמדם ב"חיים האמיתיים" אינו חייב להשפיע על מעמדם באינטראקציה הווירטואלית, ונוצרת הזדמנות מחודשת ליצירת רושם ראשוני. ממצא בולט במחקר זה מתייחס לסיבה העיקרית של השימוש באינטרנט על ידי בני הנוער. האינטרנט נתפס כמאגר עצום של יחידות מידע המקושרות בהיפר-טקסט. ניתן לצפות כי הסיבות העיקריות לשימוש באינטרנט של בני הנוער יהיו הגלישה ואיתור מידע ועיבודו, אך נמצא שהצעירים משתמשים באינטרנט בראש ובראשונה לתקשורת – תוכנות מסרים מידיים, צ'אטים, פורומים ובלוגים (יומני רשת). האינטראקציה החברתית שמאפשרת הטכנולוגיה החדשה, והסינכרונית (chat) יותר מאשר הא-סינכרונית (קבוצות דיון), יוצרת רושם כי היא עונה על צורך אמיתי של בני הנוער – הן הנורמטיבים והן המנותקים. על פי התאוריה של אלקינד

(1967), המתבגר, החושב באופן אגוצנטרי, חש שבני נוער אחרים ביקורתיים כלפיו ועסוקים בו. כתוצאה מכך הוא בונה לעצמו "קהל דמיוני". המתבגר מדמה שהוא מוקד לתשומת הלב של קהל זה של חבריו לגיל – אך מדובר בתוצר מחשבתו ולא בקהל אמיתי. האינטרנט וחדרי השיחה מאפשרים למתבגר השתתפות וניסיונות מול קהל דמיוני – קהל וירטואלי. התקשורת המקוונת מאפשרת למתבגר לשמור על אנונימיות, וזו יוצרת אצלו תחושה חזקה שהוא חופשי לנהוג כרצונו, ללא חשש ממתן דין על התנהגותו. למעשה פועל כאן תהליך של הסרת עכבות, שבו משתחררים מעצורים כדי לנהוג בצורה אותנטית יותר, לפי תווי אישיותו של המשתמש ותכונותיו הבסיסיות (Bargh et al., 2003). בני נוער במרחב האינטרנט אינם מזוהים ומשויכים לפי גילם, מינם, עיסוקם או עדתם, אלא על פי האופן שבו הם בוחרים להציג את עצמם. תחושת פרטיות ואלמוניות זו מהווה תמריץ משמעותי לשימוש ברשת, שבה המתבגר יכול לבטא את עצמו בצורה משוחררת, ללא התייחסות לגבולות וציפיות מהסביבה, או עם התייחסות פחותה (ברק, 2006). האינטרנט מאפשר למתבגר לצאת מהאנונימיות שלו באמצעות קהל. ההעדפה של העולם הווירטואלי אצל המתבגרים נובעת מכך שהוא מצוי בהישג יד, מתגמל תמיד, חוסך תסכול, מתנהל ללא פיקוח של מבוגרים סמכותיים, ובעיקר – מאפשר למפעיל שליטה מרבית בו. הטכנולוגיה היא אמצעי שבעזרתו האדם מרחיב את יכולותיו הטבעיות להשפיע על סביבתו ולקדם את שאיפותיו הכלכליות, התרבותיות והרוחניות. בשנים האחרונות אנו עדים להתפתחות טכנולוגית משמעותית בכל הקשור ליכולתו של הפרט לאגור מידע, למיינו, לנתחו ולהעבירו ממקום למקום במהירות וללא כל מאמץ. ההתפתחות הטכנולוגית הזו מכונה "מהפכת המידע", ולה משמעויות חברתיות וכלכליות מרחיקות לכת.

כאמור, בניגוד להשערות המחקר, לא נמצא במחקרנו אישוש לכך שנוער נורמטיבי משתמש באינטרנט יותר מאשר נוער מנותק, ולא נמצאו ביניהם הבדלים בסיבות לשימוש באינטרנט. דומה כי השימוש באינטרנט לצרכים חברתיים הולך ומתעצם, והוא משותף לכל קבוצות הנוער. מכאן, שאין לנבא כי יימצאו הבדלים בתכנים שאותם מחפש נוער נורמטיבי באינטרנט לבין התכנים שמחפש נוער מנותק. השימוש ביישומי הרשת אינו דבר מובן מאליו. אמנם חלק ניכר מבני הנוער מחונכים ונדרשים לכך במסגרת לימודיהם, אך אין זה מסביר את השימוש הנרחב כל כך שלהם ברשת, שכן הרצון לשימוש בא לרוב מבחירה אישית. המעורבות הגוברת ברשת, ואתה ההתלהבות ממעורבות זו, מעידה כי ישנה כנראה מערכת נפשית-פנימית שאחראית להתנהגות זו (ברק, 2006).

נטייתו של הנוער להשתמש באינטרנט הופכת את זה האחרון למועמד להיות כלי תומך ואף טיפולי לנוער המנותק. ניתן לנצל את האינטרנט כדי לתרום לנוער זה ולקדם אותו, תוך ניצול התחומים שאליהם הוא מתחבר (בתחומי המוזיקה למשל).

חשוב לציין שיש חסרונות רבים לשימוש באמצעי תקשורת אלה, וביניהם: התמכרות, הצקות ואלימות מילולית, פגיעה בכושר הביטוי, פגיעה בכישורים החברתיים וחשיפה לתכנים שאינם מתאימים לגילאים אלה, כגון פורנוגרפיה. במקרים שבהם הסביבה

המקוונת נעשית בלעדית, או אפילו עיקרית, בחיים החברתיים של נער או נערה, הדבר עלול להעיד על שילוב נפשי-התנהגותי בלתי מאוזן, שסביר להניח שהוא תוצר של מבנה פסיכולוגי אישי בעייתי, פסיכופתולוגיה, מצב מצוקה וכדומה. בהשאלה משפת הנוער המדוברת, אפשר לדבר כאן על תופעה של "כאילו" (כלומר הווירטואלי) מצד אחד ו"כזה" (כלומר הממשי) מצד שני. בני הנוער חיים בשני העולמות האלה (ברק, 2006).

הרשת מהווה אם כן לא רק סביבה חברתית מקבילה, היא גם חממה לטיפול דפוזי התנהגות, פיתוח עמדות וערכים, אימוץ סגנונות חשיבה והתבטאות ולמידה חופשית של תכנים מגוונים. בשל אופייה הפתוח ובשל העובדה שאין פיקוח עליה ועל תכניה, וכן בשל ריבוי האתרים והתכנים, בני נוער עשויים לזכות בתרומה חיובית להתפתחותם האישית מחוויותיהם האינטרנטיות (למשל: קבלת תמיכה בעת מצוקה רגשית, עזרה בלימודים, צבירת ביטחון עצמי באינטראקציות חברתיות), אך הם עשויים להיות מושפעים גם לשלילה, על פי אמות המידה התרבותיות המקובלות (למשל: בחשיפה לתכנים מזיקים, בשימוש רב עד כפייתי ברשת, בהסתכנות בהסתבכות במעשי רמאות ובניצול) (Gross et al., 2002).

עדויות רבות, מחקריות ותצפיתיות, מלמדות כי באופן בלתי נמנע, ההימצאות בסביבה החברתית המקבילה והמיוחדת באפיוניה ובתרבותה המתקיימת במרחב האינטרנט משפיעה על עיצובם האישיותי ועל אורחות ההתנהגות של בני נוער ושל מבוגרים רבים. למעשה, כל אחד מהגורמים שהוזכרו כדחפים ומניעים לשימוש ברשת מקבל משנה תוקף ונעשה לקו בולט, לפעמים דומיננטי, בהתפתחות האישיותית ובדפוזי התנהגות מקובלים של המשתמשים, בעיקר כשמדובר בצעירים הנמצאים בתהליך עיצוב אישיותם וזהותם העצמית. אם ההשתחררות מכבלי החוקים הנוקשים של הדקדוק והאיות היא מניע לשימוש ברשת, מניע המשקף מרד מתבגרים מצד אחד והשתעשעות מצד שני, הרי שעצם ההתרגלות לסוג זה של שפה והחזיק והנורמטיביות שהיא מקבלת בסביבה החברתית המקוונת, הופך אותה לעניין "טבעי" ותקני. גם ללא ראיות חד-משמעיות לכך, ניתן לשער שאחת הסיבות העיקריות להתגמשות הגוברת של השפה הכתובה נעוצה בתקשורת המקוונת. ניתן גם לשער שהשפה המתגמשת והמאבדת חוקים וסמכות, כמו גם נורמות ההתנהגות במרחב האינטרנט בכלל, מביאים לטשטוש גבולות ורפיון של כללים חברתיים בסביבה הפיזית.

לעומת זאת, נחזור ונדגיש, כי בצד החסרונות קיימים גם יתרונות רבים, כגון עלייה בפעילות החברתית והזדמנות להרחיב את חוג החברים ולהיחשף למגוון תרבויות וסוגי אנשים ולתמיכה נפשית ורגשית. אמצעי תקשורת אלה אף משמשים במה לבני נוער החשים חרדה חברתית או ביישנות, משמשים להפצת מסרים חיוביים ואף מהווים חלק חשוב ממערכות למידה מרחוק. ישנם חוקרים הטוענים, שלא רק שאמצעי תקשורת אלה אינם פוגעים בכושר הביטוי, אלא שהמיומנויות הנרכשות בסוג זה של תקשורת תורמות ללימוד כתיבה פורמלית תקינה ומיומנויות רבות אחרות ואף מקרבות נוער מנותק.

להב ושמש (1997) מצביעים על ניידות גבוהה של הנוער בין מסגרות הפנאי (בהתאם לאופנה ולצורת השיווק של המקום), ללא התמדה או התבססות בסוג מסוים של פעילות. הניידות מצביעה על צורך בגירויים חזקים ומשתנים, אשר קשה לספקם לאורך זמן. מגורמי החינוך והטיפול הדבר דורש חשיבה יצירתית מתמדת, כדי לזהות את השינויים ברמת העניין שמוצאים בני הנוער בפעילויות המוצעות להם. הבמה של ה-World Wide Web והאפשרויות הגלומות באינטרנט עשויות לסייע בכך.

ממחקר זה ניתן להסיק שרק שימוש מושכל ונבון יוביל להפקת היתרונות. המעבר ל"תרבות המסך" מעלה את החששות של המבוגרים לפגיעה בהתפתחות התקינה של הצעירים. להורים ולמחנכים תפקיד חשוב בהכוונת בני הנוער בכלל והנוער המנותק בפרט. למרות השליטה של בני הנוער בעלי הכישורים הדיגיטליים באמצעים הטכנולוגיים החדשים ביותר, מבחינה רגשית הם עדיין ילדים הזקוקים להכוונה ולתמיכה של עולם המבוגרים. לכן חשוב ביותר להקפיד על השימוש הנכון והמושכל ולהביא לידיעת בני הנוער את כל היתרונות והחסרונות הכרוכים בשימוש באינטרנט.

למחקר זה היבט תאורטי והיבט יישומי כאחד. בהיבט התאורטי, המחקר הוביל להבנה רבה יותר של השפעתה הגדולה של טכנולוגית האינטרנט על התנהגות בני הנוער ככלל ועל התנהגות נוער מנותק בפרט. יחודו של מחקר זה, למיטב ידיעתנו, הוא בכך שבפעם הראשונה נבדקה מידת השימוש באינטרנט על ידי אוכלוסיית בני הנוער המנותק במדינת ישראל. מחקר זה שם לו למטרה להגביר את מודעות המטפלים והעובדים עם אוכלוסיית הנוער בסיכון לכך שנוער זה מצוי ומשתמש בעולם הווירטואלי. תוצאות המחקר הוכיחו, שטכנולוגיית האינטרנט והמחשבים נמצאת בהישג ידם של בני הנוער, היא מסקרנת אותם, ונוסף על המציאות שלהם, הם חיים גם את החיים הווירטואליים.

בהיבט היישומי, עובדים ומטפלים באוכלוסיית הנוער בסיכון יצטרכו ללמוד את הממשק הזה ולהשתמש בו ככלי טיפולי. אמנם כבר קיימות כמה עמותות שעושות זאת, כגון עלם, אך נראה כי כל יחידה לקידום נוער תצטרך ללמוד את העולם הווירטואלי, על מנת להבין את עולם הנעורים החדש.

מקורות

- אבירם, א' (1990). **הזרחה לחוללות עצמית לשם קיצור משך האבטלה**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.
- אדלר, ח' (1986). נוער מצוקה – מי, מדוע, האין ברירה? בתוך תמר רפפורט (עורכת), **בין שני עולמות – המעמד החברתי של נעורים** (עמ' 327–342). ירושלים: גיוינט ישראל.
- אליצור, א', טיאנו, ש', מוניץ, ח' ונוימן מ' (2002). **פרקים נבחרים בפסיכיאטריה**. תל אביב: פפירוס.
- אלקינד, ד' (1967). האגוצנטריות ההתבגרותית. בתוך רולף א' מוס (עורך), **תיאוריות על גיל ההתבגרות** (עמ' 255–270). תל אביב: ספריית הפועלים.

- ארהרד, ר' ואל-דור, י' (1990). **חוסן נפשי**. ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- אריקסון, א' (1966). שמונת שלבי ההתפתחות של אריקסון. בתוך רולף א' מוס (עורך), **תיאוריות על גיל ההתבגרות** (עמ' 66–100). תל אביב: ספריית הפועלים.
- אריקסון, א' (1988). **זהות: נעורים ומשבר**. תל אביב: ספריית הפועלים.
- ברק, ע' (2000). האינטרנט והתאבדויות: ביטוי נוסף לשתי הפנים של האינטרנט. **הייעוץ החינוכי**, 9, 111–128.
- ברק, ע' (2006). הפסיכולוגיה של ה"כאלו" וה"כזה", **פנים – הקרן לקידום מקצועי**, 37, 48–58.
- גרין, ד' (2002). מתבגרים בחלל מתרוקן. **פנים: כתב עת לתרבות חברה וחינוך**, 19, 93–105.
- גרין, ד' (2006). תחום המושב הוירטואלי של המאה ה-21. **פנים: הקרן לקידום מקצועי**, 37, 4–11.
- גתהון, ש' (2001). **זהות האני, הסתגלות אישית, הסתגלות חברתית ותפיסת התפקוד המשפחתי של נוער מנותק יוצא אתיופיה בהשוואה לנוער מנותק ילידי הארץ**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- דגני, ז' (2007). החינוך הבלתי פורמאלי והטכנולוגיה הממוחשבת. בתוך ש' רומי ומ' שמידע (עורכים), **החינוך הבלתי פורמאלי במציאות משתנה** (עמ' 121–130). ירושלים: מאגנס.
- ויינברג, ח' (2001). תהליכים קבוצתיים ברשת. **מקבץ: כתב העת הישראלי לטיפול קבוצתי**, 1, 19–37.
- זועבי, ח' (2003). **השפעת השימוש ביישומי מחשב על שינוי עמדות כלפי מחשב, הערכה עצמית ותחושת מסוגלות עצמית של נוער ערבי מנותק**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- זיו, א' וזיו, נ' (2001). **פסיכולוגיה בחינוך 2001**. תל אביב: יחדיו.
- חן-גל, ש' ורביב, ע' (2001). "פסיכולוגיה ברשת": ייעוץ וטיפול פסיכולוגי באינטרנט. **הייעוץ החינוכי**, 10, 59–76.
- יאיר, י' (1998). ילדים ברשת. **אאוריקה**, 6, 48–49.
- להב, ח' ושמש, א' (1997). סקר על דפוסי בילוי הפנאי של נוער המטופל במסגרת היחידות לקידום נוער. **מניתוק לשילוב: יוזמות ומחשבות, במה לעובדי קידום נוער בישראל**, 8, 14–25.
- מיודוסר, ד', שמלא, ע' ונחמיאס ר' (1999). מאפייני השימוש באינטרנט בקרב ילדים בגילאים 12–18, **עיונים בטכנולוגיה ובמדעים: ביטאון לענייני חינוך טכנולוגי**, 30, 15–22.
- סואן, ד' (2005). מדור האספרסו לדור האינטרנט: תלמידי תיכון והפטפטת (chat) ברשת. **החינוך וסביבתו**, 27, 243–256.
- סלנט, ע' (1996). שוטטות ממוחשבת כתת-תרבות של בני הנוער. **חברה ונוער, מגמות וכיוונים**, 2, ירושלים: משרד החינוך והתרבות.
- סלנט, ע' (2002). היירש האינטרנט את הספר? **עיונים בטכנולוגיה ובמדעים: ביטאון לענייני חינוך טכנולוגי-מדעי**, 36, 9–15.

- קרמרסקי, ב' (1989). **השפעת לימוד תוכנות לוגו על תהליכים של פתרון בעיות**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- רומי, ש' (2007). קידום נוער: התפתחות וסוגיות מרכזיות. בתוך ש' רומי ומ' שמידע (עורכים), **החינוך הבלתי פורמאלי במציאות משתנה** (עמ' 453–467). ירושלים: מאגנס.
- רומי, ש' ובנוולר, נ' (2002). השפעת התערבות טיפולית באמצעות ספורט על גורמי אישיות בקרב צעירים מנותקים. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 16, 49–65.
- רומי, ש' וכהן, י' (1999). השפעת מסעות הישרדות על משתני אישיות של נוער מנותק בישראל. דו"ח מחקר מספר 12, **המכון למחקר ולחינוך קהילתי**, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- רומי, ש' וטל-בר לב, ל' (2001). זהות דתית וזהות האני אצל נוער מנותק ונוער נורמטיבי ממוצא אתיופי. **חברה ורווחה**, כא, 51–68.
- שמלא, ע' (1999). **מאפייני השימוש באינטרנט בקרב ילדים בגילאים 12–18**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.
- שמלא, ע' ונחמיאס, ר' (1999). מאפייני השימוש באינטרנט בקרב ילדים בגילאים 12–18. **עיונים בטכנולוגיה ובמדעים**, 30, 15–22.
- שמש א' (1998). מאפייני נוער מנותק יוצא אתיופיה. מניתוק לשלוב: יוזמות ומחשבות, **במה לעובדי קידום נוער בישראל**, 9, 45–57.
- שניר, נ' (1989). **המדיה והלומד – השפעת טכנולוגיות חינוכיות (טלוויזיה, מחשב, חוברת לימוד), על הישגים לימודיים, על הנעת תלמידים ועל תהליכי למידה**. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- תורג'מן-גולדשמידט, א' (2004). פעילויות מקוונות בקרב נוער מחובר. בתוך ג' רהב, י' ווזנר ומ' שוורץ (עורכים), **נוער בישראל 2004** (עמ' 75–98). תל אביב: רמות.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory for behavioral change. *Psychological Review*, 5(84), 191–215.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Bargh, J. A., Fitzsimons, G. M., & McKenna, K. Y. A. (2003). The self, online. In S. J. Spencer, S. Fein, M. P. Zenna, & J. M. Olson (Eds.), *Motivated social perception: The Ontario symposium*, IX (pp. 195–213). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Bargh, J. A., McKenna, K. Y. A., & Fitzsimons, G. M. (2002). Can you see the real me? Activation and expression of the “true self” on the Internet. *Journal of Social Issues*, 58, 33–48.
- Blos, P. (1967). *The second individuation process of adolescence*. New York: International University Press.
- Drayfoos, J. G. (1990). *Adolescents at risk: Prevalence and prevention*. New York: Oxford University press.
- Funk, J., & Buchman, D. (1996). Playing violent video and computer games and adolescents' self-concept. *Journal of Communication*, 46, 19–32.
- Garabino, J. (1995). *Raising children in a socially toxic environment*. San Francisco: Jossey-Bass.

- Glenn, H. S., & Nelson, J. (1988). *Raising self-reliant children in a self-indulgent world: Seven building blocks for developing capable young people*. Rocklin, CA: Prima publishing.
- Griffiths, M. D. (1999). Internet addiction. *Psychologist*, 12, 246—250.
- Grohol, M. J. (1998). *Review of Caught in the Net*. Available at <http://psychcentral.com/caught.html>
- Gross, E. F., Juvonen, J., & Gable, S. L. (2002). Internet use and well-being in adolescence. *Journal of Social Issues*, 58, 75—90.
- Harter, S. (1981). A model of mastery motivation in children. In W. A. Collins (Ed.), *Minnesota symposium on child psychology*, XIV. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Jerusalem, M., & Schwarzer, R. (1992). Self-efficacy as a resource factor in stress appraisal processes. In R. Schwarzer (Ed.), *Self-efficacy: Thought control of action*. Washington, D.C.: Hemisphere. 12(3), 329—346.
- Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukopadhyay T., & Scherlis, W. (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 53, 1017—1031.
- Kupferberg, I., & Green, D. (2005). *Troubled talk: Metaphorical negotiation in problem, discourse*. Berlin and New York: Mountain de Gruyter.
- Magen, Z. (1998). Exploring adolescent happiness. Change in psychotherapy: A follow-up report. *Psychotherapy*, 26(4), 494—503.
- Males, M., & Lewis, A. C. (1991). Top school problems are myths. *Phi Delta Kappa*, 74, 196—197.
- Mesch, G. S. (2001). Social relationships and internet use among adolescents in Israel. *Social Science Quarterly*, 82(2), 329—340.
- Mesch, G. S., & Talmud, I. (2003). *The nature of computer-mediated social networks among Israeli youth*. Research report, Haifa University.
- Ploeg, J. D., & Scholte, E. M. (2000). Homeless youth and parenting. *International Journal of Child and Family Welfare*, 4(3), 235—246.
- Rim, H., & Jerusalem, M. (1999). Adaptation and validation of an Estonian version of the general self-efficacy scale (ESES). *Anxiety, Stress & Coping*, 12(3), 329—346.
- Ritter, S., & Koedinger R. (2007). Cognitive Tutor: Applied research in mathematics education. *Psychonomic Bulletin & Review*, 14, 249—255.
- Rogers, C. (1939). *The clinical treatment of problem child*. Cambridge, MA: Riverside Press.
- Romi, S., Hansenson, G., & Hansenson, A. (2002). E-learning: A comparison between expected and observed attitudes of normative and dropout adolescents. *Educational Media International*, 39(1), 47—54.

- Romi, S., & Zoabi, H. (2003). The influence of computer technology learning programs on attitudes toward computers and self-esteem among Arab dropout youth. *Educational Media International*, 40, 259–268.
- Sanders, C., Diego, M., Field, T., & Kaplan, M. (2000). The relationship of internet use to depression and social isolation among adolescents. *Adolescence*, 38, 35–42.
- Sherer, M., & Maddux, J. R., & Mercandate, B. (1982). Self-efficacy Scale: Construction and validation. *Psychological Reports*, 51(2), 663–671.
- Tapscott D. (1998). Kids, technology and the schools. *Computerworld*, 32(27), 32–40.
- Wellman, B., & Hampton, K. (1999). Living networked on and offline. *Contemporary Sociology*, 28, 648–654.
- Wigfield, A., & Karpathian, M. (1991). Who am I and what can I do? Children's self- concepts and motivation in achievement situation. *Educational Psychology*, 26, 233–261.
- Winter, R. (1997). Teens and technology. *Education Media International*, 34(4), 178–180.
- Wolak, J., Mitchell, K., & Finkelhor, D. (2003). Escaping or connecting? Characteristics of youth who form close online relationships. *Journal of Adolescence*, 26(1), 105–119.